

ТМ	Г. XXXIII	Бр. 3	Стр. 959 - 975	Ниш	јул - септембар	2009.
----	-----------	-------	----------------	-----	-----------------	-------

UDK 070.13

Стручни рад

Примљено: 16.10.2008.

Ивана Стојановић
Филозофски факултет
Ниш

КАДА ЦЕНЗУРА МОЖЕ БИТИ ОПРАВДАНА?

Резиме

Контролисање вести се може поделити на унутрашње и спољашње контролисање, односно унутрашњу и спољашњу цензуру. Став који ћемо бранити у овом раду је да унутрашња цензура (од стране медијских радника-новинара, уредника-цензора, саме медијске организације) може бити оправдана у случају када је делимична и у неким посебним случајевима.

Сваки новинар има моралне и легалне обавезе, у складу са којима треба да извршава своју професионалну дужност – истинито извештавање. Међутим, новинар се може наћи пред дилемом, уколико има више моралних обавеза. Одлучивање између више моралних обавеза новинар ће извршити на основу приоритета. Овде се ради о делимичној цензури.

Аргументи против моралног оправдања цензуре су у вези са утицајем и мешањем државе на информисање. Мешање било какве друге спољашње власти (некада цркве и данас мешање државе), представља нарушавање слободног новинарства. Проблем је тај што су ове власти радиле и раде за своју личну корист а не за корист јавности којој новинарство треба да служи. Наше је мишљење да увек постоји опасност од контролисања државне власти, индиректно путем реклама у филмовима, емисијама... и директно путем реклама, оглашавања... Добра страна учешћа државе у медијима је њена финансијска помоћ, мада и ово није безопасно, нарочито када постоји мешање у садржај вести.

Кључне речи: унутрашње и спољашње контролисање, одлучивање на основу приоритета, делимична цензура, одговорност новинара и медија

Под цензуром подразумевамо проверу, контролу, у неким ситуацијама и забрану изношења информација јавно, која може бити вршена од стране бројних субјеката. У ове субјекте убрајамо: уреднике, цензоре, разне организације, државну власт, омбудсмане... Питање којим ћемо се бавити у овом раду, поред проблема одговорно-

сти новинара и разматрања неких облика цензуре у либералним друштвима, јесте: Када цензура може бити оправдана?

Дејл Жакет каже да је новинарство четврти део власти поред извршне, судске и законодавне власти. Посао, професија, друштвена улога делимично су дефинисани у смислу одговорности коју укључују.¹ Међу овим професијама је и новинарство. Новинар је одговоран легално и морално. Он има легална и морална права и одговорности која често могу доћи у сукоб. Извори легалних права су закони и преседани. Постоји рецимо кодификовани акт који дозвољава грађанину да вози уколико је положио возачки испит. Тако и новинар има права да се бави новинарством ако испуњава законом предвиђене дужности (одређене квалификације, потписан уговор са новинском кућом...) и он постаје легално одговоран. У случају моралних обавеза и одговорности јавља се проблем немогућности налажења извора из којих потичу моралне обавезе. Порекло моралности је повезано са човековим онтолошким статусом моралног деловања као и антрополошком основом чију објективацију представља морално деловање. У хеленско доба, етика саму себе поставља као питање о слободном делатном карактеру човека, тиме је имплицитно порекло моралности постављено као питање порекла слободе. Шири контекст се односио на могућност промишљања слободе као изворног начина човекова битка. Суженији контекст се односио на питање о човековој слободи у делању, о делатној или практичној слободи, а најужи концепт обликован је у питању о моралној слободи.²

Етички кодекси прописују моралне норме, али они могу дати смер само у неким ситуацијама у којима се новинари могу наћи. Ово би био начин професионалног гледања на етичке кодексе. Међутим, захтев за филозофским разматрањем морала, тј. епистемолошком и теоријско сазнајном статусу новинарског извештавања, био би тежи. Пре свега можемо питати: Да ли филозоф може да постави питање у вези истине уколико је није претходно тачно одредио? Новинар има обавезу да истинито извештава. Да ли има критеријума истинитости или истинитог извештавања? Филип Петерсон истиче да је модел истинитости по коме се управљају новинари Милтонов модел који претсказује исто поимање истине у просветитељству а то је модел у коме истина кореспондира чињеницама.³ Проблем истинитог извештавања је комплексан посао. Сваки путоказ новинару посао олакшава посао. Да би се боље разумела морална права новинара она се доводе у везу са правима других грађана нпр. новинар има право да

¹ Блекбурн С., *Оксфордски филозофски речник*, Светови, Нови Сад, 1999, 293.

² Перовић М., *Етика*, ИНЕД ЦО "Графомедиа", Нови Сад, 2001, 61.

³ Patterson P. & Wilkins L., *Media Ethics: Issues and Case, Brown & Benchmark*, US, 1994, 20.

објави целу причу, ако то крши права других грађана онда новинар има обавезу да не објављује причу.⁴ Новинар нема права да крши права других појединаца, чак и ако је кршење појединих основних људских права (право на приватност, право на имовину, право да изговор – личност која новинару да неку информацију од јавног значаја у поверењу буде тајна...) у интересу његове приче.

Дејл Жакет сматра да је новинар одговоран двоструко. Он је одговоран појединачно и колективно. У првој фази развитка либерализма у новинарској професији, новинари су сносили одговорност за свој рад. Либерална теорија се поред природног права, друштвеног уговора заснива најпре на индивидуализму. Значај индивидуализма као темеља либералних теорија подразумева поштовање појединца. Новинар је био одговоран према појединцу као стубу друштва, док није дошло до штетног утицаја новинарства на појединца (непоштовање приватности, угрожавање људске безбедности, бројне контраверзе унутар медијске организације...) и измене унутар саме либералне теорије, која је захтевала веће поштовање грађанске заједнице. Тада су новинари изменили свој рад и новинарство добија назив '*public journalism*.' Основна карактеристика овог новинарства је да "публика прави вести а не уредник". Међутим, јавно новинарство, или још грађанско новинарство, како га назива Мерил, није подржавано од великог броја медијских организација, критичара као и осталих организација.⁵ Више не сноси одговорност само новинар већ медијска организација, и то би била колективна одговорност. У прављењу вести постоји сада три актера, то су: штампа, политика и публика.

У америчком језику срећемо назив, *gatekeepers* (чувари капије), којим се именују новинари. Утицаји самоцензуре, спољашње цензуре и сам карактер новинара, стављају, новинаре у позицију да отварају капију стварности, у оној мери колико то дозвољава сама ситуација (економска, политичка и културна). Слобода штампе није неко безусловно и апсолутно право. Ово право се ужива на основу неких других легитимних друштвених интереса нпр. безбедност грађана.

Какав утицај има цензура на новинарство и када цензура може бити оправдана? Дејл Жакет сматра да цензура може бити оправдана у случају да постоји нека виша морална обавеза, због које ће нека друга обавеза, под којом се подразумева дужност новинара да о свему што зна истинито извештава јавност, бити цензурисана. Обавеза која надвладава мању обавезу је заштита јавног интереса.⁶ Уколико

⁴ Жакет Д., *Новинарска етика: Морална одговорност у медијима*, Службени гласник, Бгд., 2007, 80.

⁵ Meril C. J., &Everette D., *Media debates: Great Issues for Digital Age*, Thomson &Wadsworth. 2006, 150.

⁶ Жакет Д., *Новинарска етика: Морална одговорност у медијима*, Службени гласник, Београд, 2007, 184.

се вест цензурише морају постојати добри разлози. Ипак, сигурно је да је цензура начин гушења слободног новинарског извештавања. Она може бити добровољна и недобровољна. Џон Милтон је изнео последице покушаја да се регулише штампа. Он сматра да је регулисање штампе, исто као и регулисање забаве, разоноде. У свом делу *Аеропагитика*, Милтон пише, да се опасне књиге мислећи на оне које шире зло, безбожништво и др. грађани требају читати, јер само тако могу видети лоше стране различитих поступака, а разум је тај који суди о томе шта је добро а шта зло.⁷ Описујући цензуру у Грчкој и Риму он каже: "И тако смо поређали изумитеље цензуре, како то одликује свом педигреу. Видимо отуд јасно да она не потиче из неке древне државе, политике или цркве, нити да су нам је неким статутом у наслеђе оставили наши претходници и да она није уобичајена ни у једној реформистичкој цркви или протестанском средишту у иностранству. Закључити, ваља, да смо је добили из најнехришћанскије организације и најтиранскије инквизиције која је икада ишта испитивала."⁸

Један од компромиса које човек чини, сусрећући се са разним моралним дилемама и ускраћујући извесне слободе да би заштитио друге слободе, је делимична и ограничена цензура. У том случају цензура може бити оправдана, када се ограничавају мање слободе ради већих слобода изражавања. Ако би случај био обрнут, онда не бисмо могли говорити о оправданој цензури. Навешћемо пример у коме се види однос мање и веће обавезе. Да ли треба објавити све информације до којих новинар дође и које су проверене? Проверене информације су оне које је цензор-уредник преконтролисао: "Уредник чита рукопис ради одобравања за штампу, цени да ли одговара наведеној рубрици или не, исписује евентуалне напомене техничком уреднику и са другим изменама и допунама прослеђује га редактору." (Бјелица&Јевтовић, 2005, 195) Ипак, информације које крше права деце, које су експлицитног садржаја, информације које одају војно стратешке позиције у ванредним ситуацијама итд. не би требало да буду објављене.

Проблем објективности обухвата више фаза: селекцију, хијерархију, представљање. Са усаврашавањем новинарства долази до раздвајања улога и функција новинара: извештачи, репортери, специјални дописници. "Изузетан продор мас-медија (средства масовне комуникације, као што су радио или телевизија), забележен током 20. века, подстакао је научна истраживања у разним областима. (Бал 1988) С тачке гледишта политичких наука, извршен је покушај стварања једног теоријског модела "комуникативног чина", заснованог

⁷ Милтон, Џ., *Аеропагитика*, Филип Вишњић, Београд, 1990, 40.

⁸ Ибид., 36.

на разлици између субјекта комуникације (ко), објекта комуникације (шта), инструмента коришћеног за комуникацију (којим средством), публике којој је намењена комуникација (коме), дејстава која комуникација изазива код публике (какви су резултати) (Lasswel 1948)”⁹

Појам који заслужује више пажње у новинарству је појам вести или информација. Можемо се питати ко одређује шта су вести? На ово питање одговор су дали Џон Мерил и Денис Еверет.¹⁰ Ми ћемо се бавити овим проблемом у мери којој је то неопходно за разумевање проблема цензуре и размотрићемо Дејлове принципе за контролу цензуре.

Најпре да размотримо контролу медија у либералним теоријама: класичном и модерном облику либералне теорије. Од значаја ће нам бити анализа Д. Корнија извршена у делу Етика информисања. Такође, направимо дистинкцију између одговорности новинара и одговорности медија. ”У домену медија, либералне теорије почивају на начелу слободног тржишта информација и идеја, чији је циљ да обезбеди плурализам као услов за излазак истине на видело,”¹¹ каже Корни. Темељи либералних теорија информисања су: индивидуализам, признавање природних права (слобода изражавања и слобода штампе) и начело друштвеног уговора.¹² Индивидуализам се темељи на достојанству човека. У Уставу Републике Србије утврђеном 2006.год, пише: ”Људско достојанство је непикосновено и сви су дужни да га поштују и штите.”¹³

Од самог настанка либерализам је придавао значаја ограничавању политичке моћи. Из овог ограничавања политичке моћи јасно је од коликог значаја је за грађане слобода изражавања и слобода штампе. Функција штампе је да контролише државне власти, и ствара противтежу. ”Она се сматра псом чуварем чији је задатак да упозори грађанина онда кад дође до неке злоупотребе власти,” каже Корни о штампи.¹⁴ Међутим, дешавало се да слободу штампе траже оне политичке странке, организације... које су опозиција, и да те исте политичке странке, организације и сл. када дођу на власт, не заступају ставове за које су се претходно борили. Либерализам је покрет који се залагао за рушење преживелих феудалних односа, полазећи од политичке, правне и економске једнакости грађана. На политичком плану либерализам се залагао за опште право гласа, слободу штампе

⁹ Гоцини Ђ., *Историја новинарства*, Клио, Београд, 2001, 17.

¹⁰ Meril C. J., &Everette D., *Media debates: Great Issues for Digital Age*, Thomson &Wadsworth. 2006, видети 110-122.

¹¹ Корни Д., *Етика информисања*, Клио, Београд, 1999, 89.

¹² Ибид., 90.

¹³ *Устав Републике Србије*, Члан 23, Интермекс, Sowftware&Communications, Београд, 2006, 24.

¹⁴ Корни Д., *Етика информисања*, Клио, Београд, 1999, 91.

и мисли, ширу демократизацију итд. Либерални покрети штампе тешко да се могу замислити без штампе која је била главно средство ширења идеја.¹⁵ Класична либерална теорија о информисању развила се у Сједињеним Америчким Државама на основу дефиниције слободе штампе у Првом Амандману Устава: "Конгрес неће доносити никакве законе који би ограничавали слободу изражавања и слободу штампе."¹⁶ Један од представника класичне либералне теорије у области новинарства је Џон Мерил. Он одбацује све професионалне статуте. Признаје само одговорност коју слободан и разуман новинар одређује за себе.

Зашто су етички кодекси и статуте по Мерилу опасни? Постоји један либерални постулат по коме је свака дефиниција у контрадикторности са самим својим објектом, што значи да уколико се сама слобода дефинише она више није слобода. Мерил шири овај постулат на одговорност. То значи да било какво састављање етичких кодекса онемогућава спровођење појединачне одговорности.¹⁷ Теорија о друштвеном уговору настаје на основу индивидуализма и природних права. Ова теорија решава конфликте међу појединцима настале неправедном расподелом добара. "Темељна идеја друштвеног уговора јесте да је легитимна власт продукт вољног пристанка морално слободних чинилаца," каже Корни.¹⁸ Класична либерална теорија о информисању не допушта интервенцију државе у сфери регулације медија већ је за природно проверавање (емпиријско исправљање грешака, емпиријско испитивање истинитости информација...). Модерна либерална теорија информисања почива на истим основама као и класична либерална теорија информисања. Ипак, модерна либерална теорија информисања отвореније прихвата мешање државе у новинарску професију, иако на првом месту ставља појединачну одговорност и сматра да је одговорност питање појединачне савести. Међутим, 1947. ове либералне теорије бивају превазиђене у потпуности (Америка), на тај начин што се одговорност више није приписивала новинарима, већ медијима као организацијама. Овакав преокрет, поред тога што допушта интервенцију државе, да би се поштовала пре свега права јавности а потом слободно новинарство, ствара рез у либералном мишљењу.¹⁹ Држава је интервенисала не само у економским аспектима већ и у самом садржају, да се не би експлоатисао сензационализам и приватни живот јавних личности.

¹⁵ Бјелица М. & Јевтовић З., *Историја новинарства*, Мегатренд универзитет примењених наука, Београд, 2006, 104.

¹⁶ Корни Д., *Етика информисања*, Клио, Београд, 1999, 92.

¹⁷ Ибид., 93.

¹⁸ Ибид., 91.

¹⁹ Ибид., 99.

Сада ћемо видети каква је разлика у схватању одговорности унутар медија, коју једни приписују новинарима а други медијима, тачније каква је разлика између новинарске одговорности и одговорности медија. У чему се састоји одговорност новинара? Новинари су одговорни да дају веран и потпун приказ јавних ствари и догађаја. Они су дужни да дају легитимитет својој активности у политичкој заједници. Такође су одговорни пред колегама, руководиоцима, главним и одговорним уредником... Новинарска одговорност је истовремено појединачна и колективна (значи да је одговоран новинар и медијска организација), обухвата свеукупне дужности које разне формулације професионалне етике једнодушно и сложено намећу новинару.²⁰ Заједно са развитком технике и њеном неконтролисаним употребом (филм, телевизија, интернет, дигитални фото апарати, мобилни телефони...) дошло је до мање контролисаности унутар самог новинарства. То се десило из разлога јер су новинари уз помоћ технике могли да нпр. врше фотомонтажу слика урађених на терену, да узимају вести са интернета...

”Још у 19. веку уврежила се извесна nelaгодност због све веће моћи новина. Главне критике односиле су се на тесну повезаност новина са пословним светом, на њихов политички конформизам, на повреду јавног морала и приватног живота, на попуштање пред притисцима оглашивача. Фронтони се од тада нису ни најмање изменили него је, под утицајем слике (филм и телевизија), критика проширена и на експлоатисање секса, крви и насиља,” изјављује Корни.²¹ Такође, слободно се може рећи да медијски садржај доводи у питање друштвене норме. Без приче о криминалу, насиљу, дрогама и самоубиствима, нпр., и новине и забава остали би без своје драматичне виталности, примећује Деј, један од медијских критичара. ”Циљ треба да буде осмишљавање стратегија које ће промовисати одговорно поступање према антисоцијалном понашању и у медијима избегавати приступе који подстичу моралну дегенерацију,” сматра, такође, Деј.²²

Многе либералне доктрине су у процесу развоја капитализма и појаве радничке класе и социјализма постале конзервативне. ”Тако је либерализам почео да означава нешто што је у почетку било супротно његовој суштини. У овом значењу либерализам је употребљаван за оне тенденције и појаве које се формално заговарају слободу, а у пракси подржавају и уводе етатизам, конзервативизам и догматизам. Као и многи други често употребљавани и злоупотребља-

²⁰ Ибид., 84.

²¹ Ибид., 97.

²² Деј Л. А., *Етика у медијима: примери и контроверзе*, Медија центар Београд, 2004, 320.

вани термини, тако је и либерализам као реч мењао значење, а као покрет је одступао од свог политичког смисла или га је негирао.”²³

Ко контролише одговорност медија? Медијске куће поседују слободу да разрађују извесне норме. Постоје интерне повеље којима се пооштравају професионалне норме за новинаре и оне би требало да имају нормативну функцију (ту се ради о учвршћивању поверења грађана према медијским кућама). У вези са овом врстом утицаја на медије постоје два шватања. Једни сматрају да: законске одредбе о повредама части, о заштити личности, о праву на одговорност итд. одређују довољну контролу. Други, сматрају да су законски оквири исувише рестриктивни и да се не примењују одговорно, те постоји могућност скретања медија на странпутицу. У медијима се јавља тенденција ка погрешном извештавању, злоупотреби информација, и опадању морала. О томе пише Франсис Бал у свом делу ”Моћ медија”. Наиме, он примећује да су се информација и новинарство сјединили да би имали јединствену институцију као целину. Амбиција је једна, да се освоји широка публика.

Контрола унутар самих медија у државама са либералним уређењем се лоше показала и зато је била потребна интервенција државе. Ипак са дозволом интервенисања од стране државе долази до нарушавања слободе информисања. Ако пак само медији врше контролу, постоји опасност од ширења дезинформација. Одавде следи да је нека врсте контроле неопходна:

”Мондијализација система информисања и комуникација стално смањује могућност новинара и уредника да држе садржаје под својим надзором и доводи до тога да приступ медијима постаје све проблематичнији.”²⁴ Уколико заузмемо став да је добро контролисати медије, може нам помоћи пример ”политике давања предности” из 1978. Федерална комисија за комуникације установила је да гледишта мањина нису довољно објављивана на радију. Зато је покренута политика ”подстицања мањина на освајање медија.” Ова политика би се споровела тако што би се појединцима из мањине дале дозволе за рад. На овај начин се не крше либерална начела, јер овај закон не утиче директно на садржај емисија. Овде имамо утицај комисије на медије, у позитивном смислу, тј. у корист грађана.

Д. Корни врши поделу регулисања на унутрашње и спољашње регулисање. У унутрашње регулисање спадају: јавне расправе између редакције, новинара и руководиоца медија као и дискусије међу грађанима. У овом регулисању медија имају утицаја само радници

²³ Бјелица М. & Јевтовић З., *Историја новинарства*, Мегатренд универзитет примењених наука, Београд, 2006, 106.

²⁴ Жакет Д., *Новинарска етика: Морална одговорност у медијима*, Службени гласник, Београд, 2007, 105.

медијске организације. Друштвена одговорност медија обухвата све појединачне новинарске одговорности. У медијским организацијама саме организације прописују норме које новинари могу поштовати или не. Питање поштовања етичких норми и принципа прописаних у организацијама је питање самоодговорности новинара. Спољашње регулисање врше: чланови државне власти, неке независне управне власти... Чак неки савети примају у своје редове представнике власти. Да ли може постојати нека независна организација која би била заједничка за све медијске организације? Корни набраја низ интерних процедура, међу којима ћемо издвојити само неке:

- израда статута редакције који дефинише узајамне одговорности редакције и управе одређене медијске куће, формулисане у интерној повељи.

- обезбеђивање мерила за сусрете између представника медија и кругова који припадају правосуђу, чиме би се обезбедило да узајамно схвате које су им улоге и избегло коришћење крајњег средства – репресије.

- примена јапанског модела ”контроле квалитета” што омогућава новинарима да свакодневно критички испитују садржаје свог медија у светлу етичких норми итд.²⁵

У самим медијима се прави разлика између негативне слободе и позитивне слободе обавештавања. Једна и друга су значајне. Негативна слобода подразумева слободан проток информација и идеју о контроли моћи, и поштовања свеукупних појединачних права и инструмент борбе против произвољности и самовоље. Позитивна слобода је типична за заступнике заједништва (организовање јавног простора за расправу). Она је потребна због слободе изражавања. Ове слободе су саставни део либералне теорије. Корни овде примећује парадокс. Власници медијских кућа се позивају на своје приватно право. Они се супротстављају мерама јавног регулисања, да би очували своју слободу. Корни примећује: ”Слободан проток информација и идеја оправдавао је у почетку уздржаност од обраћања државној власти. То доводи до парадокса: да би се тај слободан проток заштитио, потребно је тражити потврде и умиривања од власти.”²⁶ Сада се тражи допринос државе. У овом парадоксу се крије опасност, јер је држава стално у искушењу да помаже медије због својих циљева. На тај начин она претвара расподелу државне помоћи у средства за индиректну контролу.

У савременом друштву економија и новинарство све више иду заједно. Информације постају роба а за новинарство постоји мишљење да је добар бизнис. Оглашавање медијима даје финансијску неза-

²⁵ Корни, Д., *Етика информисања*, Клио, 1999, 134.

²⁶ Ибид., 128.

висност од стране државе, са друге стране ствара комерцијалну зависност. Деј истиче три утицаја оглашивача:

1. квалитет комерцијалног материјала одређује количину простора или времена који остају за неркламни садржај – вести и забаву;

2. посредне последице осете се када оглашивачи смање своје буџете, као што се то ради у периодима економске рецесије или када пређу са једног медија на други;

3. утицај преко директног притиска на медијске менаџере. Оглашивачи рецимо не воле да се нађу у негативном контексту. Чак и када оглашивачи нису директно предмет вести, оно могу ускратити своју подршку ако верују да ће њихове корпоративне вредности бити нарушене довођењем у везу с контроверзним садржајем.²⁷

Сада ћемо истаћи принципе који су по Дејлу Жакету битни за контролу цензуре:

1. морално оправдање слободе штампе;

2. морална обавеза новинара да објављује све информације које би биле релевантне за читаоце, гледаоце или слушаоце, која може бити надвладана вишом моралном обавезом;

3. принципијелне разлике између морално оправдане и морално неоправдане цензуре једне иначе неспутане слободе штампе.²⁸

Разматрајући права личности Џон Ролс је покушао да појам права доведе у везу са смислом слободе. Он је мишљења да су основне слободе демократског режима осигуране схватањем правде.²⁹ Друштво може опстати само ако штампа делује слободно, као четврти део власти.” Једини истински слободан народ јесте обавештени народ, једини начин да друштво буде слободно обавештавано јесте то да његова штампа и сви медији буду слободни,” каже Д. Жакет.³⁰ Он сматра да тамо где има цензуре има и принуде, и да је та принуда опасност како по новинаре, тако и по цело друштво. Новинар има моралну обавезу да објављује све информације које би могле бити потенцијално релевантне за кориснике медија.

Често се поставља питање: Да ли треба објављивати лоше вести или оне требају бити забрањене? Дејлов одговор на ово питање је да треба објавити лоше вести ако су релевантне јер је битна карактеристика вести њихова релевантност. Информације су често боље

²⁷ Деј Л. А., *Етика у медијима: примери и контроверзе*, Медија центар Београд, 2004, 293.

²⁸ Жакет Д., *Новинарска етика: Морална одговорност у медијима*, Службени гласник, Београд, 2007, 194.

²⁹ Ролс Џ., *Теорија правде*, ЈП Службени лист СРЈ Београд, ЦИО Подгорица, 1998, 228.

³⁰ Жакет Д., *Новинарска етика: Морална одговорност у медијима*, Службени гласник, Београд, 2007, 195.

тј. привлаче пажњу широј јавности уколико су лоше, што је својствено природи човека да се интересује за људску несрећу и патњу. У вези са лошим информацијама нпр. силовања, убиства... постоји мишљење да њихово објављивање може повећати опрезност код "потенцијалних жртава" и утицати на савест починиоца или будућих починиоца. Сада, став да је цензура неоправдана изгледа прихватљивије, као и став, да цензура крши људско основно право слободног информисања али такође и угрожава слободно истраживање и извештавање новинара. Цензура чак одмаже друштву. У Уставу Републике Србије, члан 50., о слободи медија, стоји јасно да у Србији нема цензуре. Ипак, надлежни суд може реаговати у случају када се путем медија шири подстрекавање на насиље, када се шири расна нетрпељивост, национална или верска мржња.³¹

Први принцип контроле цензуре гласи: морално оправдање слободе штампе. О значају слободе за друштво говорио је Џон Стјуарт Мил: "Тако се обележава делокруг слободе. Он понајпре обухвата унутрашњу свест, дакле захтева слободу савести у најширем смислу, слободу мисли и чувства, безусловну слободу мњења и осећаја о свим практичним или спекулативним, научним, моралним или богословским стварима."³² Слобода мишљења, по Милу, је неодвојива од слободе изражавања речима или штампом.

Други принцип је морална обавеза новинара да објави све релевантне информације, Ова обавеза може бити надвладана вишом моралном обавезом. Пре но што размотримо однос више и мање обавезе новинара, да размотримо ко одређује шта су вести. Шта су добре а шта лоше вести? Како знати да ли вест треба објавити? У уводном делу смо навели супротна мишљења о томе шта су вести и ко то одређује. Мерил заступа становиште да вести бира уредник, након контролисања прикупљеног материјала од новинара али и разних маркетиншких стручњака који долазе до информација након комплетног истраживања мишљења јавности. Уредник прати потребе и жеље публике. То је стари проблем који постоји у новинарству, да ли да публика добије информације које жели да добије или које треба да добије. Мерил сматра да публика треба да добије потребне информације а не само оне које жели. Затим, он сматра да маркетиншке силе не треба да одређују вести, иако могу бити од помоћи, већ да пуну одговорност за објављене вести треба да преузме новинар или уредник.³³ Можда посао новинара не изгледа као да има научни

³¹ *Устав Републике Србије*, Члан 50, Интермекс, Software & Communications, Београд, 2006, 36.

³² Мил Џ., *О слободи*, Београд, 1999, 30.

³³ Meril C. J., &Everette D., *Media debates: Great Issues for Digital Age*, Thomson &Wadsworth. 2006, 120.

карактер, јер новинар вести бира интуитивно, емпатично итд. међутим, то на неки начин новинарство чини живим. Супротног мишљења је Денис, наиме, он сматра да маркетиншке силе треба да одреде шта су вести.³⁴ Он даје два аргумента за одбрану своје позиције. Први аргумент је да је маркетиншко истраживање више научно (спроводи се уз помоћ анкета, разних тестова...), испитује велики део популације и на тај начин зна шта је публици потребније, лакше погађа укус публике... Други аргумент је да новинар припада елити и као такав он не може да приђе публици. Он наводи следеће карактеристике новинара: новинари су интелигентнији, бројни новинари су завршили скупе факултете у иностранству, живе одвојено од просечног човека, богатији су. Све ово чини да новинар има префињенији укус и различите потребе и жеље од просечних људи, каквих је највише; као такав новинар не може да зна какве су вести потребне публици. Када је новинар цензор, проблематично може бити уколико је новинар пристрасан. Мерил сматра да се тај проблем лако може превазићи, ако је новинар професионалац. На другој страни, маркетиншке силе спроводе сопствене интересе одређујући шта су вести. Пошто је проблем пристрасности лакше решив од проблема утицаја маркетинга на уреднике, прихватићемо Мерилову позицију да новинар треба да буде цензор.

Какве вести треба да буду да би биле објављене? Жакет не изоставља могућност објављивања најштетнијих и најопаснијих вести. Уколико се деси да новинари морају да извештавају о битнијим истинама, они могу модификовати морални императив новинарске етике. Ту се ради о приоритету. Можемо увести метафору "морских таласа". Замислимо море са таласима који представљају обавезе, а море је медијска кућа. Већи таласи заплускују оне мање, и то је нужност, то је природни закон. Тако оне велике обавезе, "заплускују" мање обавезе, међутим, дешава се да они мали таласи поново испливају на површину. Тако, у новинарској професији, мање обавезе након опасности, када је ситуација погодна да релевантне информације буду објављене, бивају објављене тј. мање обавезе бивају испуњене. Једно је сигурно, да објављивање информација у различитим ситуацијама има различиту снагу. Узмимо пример у коме новинар има фотографију са дечијом порнографијом. Његова обавеза да објави све информације, у овом случају, бива надвладана обавезом, чувања дечије приватности. Обавеза чувања приватности у овом случају је виша обавеза, од обавезе истинитог извештавања. У вези са овим постоје два становишта: једно по коме је непримерено нпр. објавити слике дечије порнографје, и друго које сматра да је новинар у обаве-

³⁴ Ибид., 111.

зи да објави баш све, узевши у обзир и фотографије дечије порнографије, војне тајне... Међутим, постоји виша обавеза, која обавезу објављивања надилази. Дакле, новинар не остаје без ниже обавезе, он је и даље у обавези да објави информацију, само што у једном моменту бира приоритет, а то је обавеза коју новинар мора испунити као грађанин (нпр. када у случају опасности не сме одмах објавити војне тајне, или поштовање права на приватност малолетног детета). По Дејл Жакету у оба случаја постоји цензура. У првом случају цензура се спроводи етичким кодексима а у другом случају имамо улогу грађанског закона. По Жакету у другом случају цензура је оправдана. Једина опасност коју Жакет види услед цензуре по овом моделу, је да не послужи за оправдање у другим областима нпр. уметност, наука...

Мишљење да је слобода штампе предуслов слободног друштва је оправдање за нецензурање штампе. Основно право грађана је да знају истину ако не у опасним тренуцима, онда касније (после рата). У безбедним ситуацијама истина треба да је свакодневно доступна. Полако долазимо до трећег принципа контроле медија. Дејл поставља питање да ли цензура може бити оправдана и даје следеће аргументе: "Да ли стварно желимо да терористи добију планове војних постројења и упутства за прављење оружја за масовно уништење, заједно са информацијама где могу да нађу материјал и експерте који могу да им помогну да их направе?"³⁵ Такође, пита: да ли публика жели да види дечију порнографију на главним странама познатог магазина? Одговор публике би био: не. И сада се може направити разлика између морално оправдане и морално неоправдане цензуре. Пре него то урадимо, било би добро да наведемо аргумент који се може наћи код цензора и који брани цензуру. Знамо да се цензура протеже дубоко у прошлост и да је вршена од стране црквених и државних власти најчешће. Одговор који срећемо код ових власти, а у вези је са оправдањем цензуре, јесте да многе информације угрожавају темеље и опстанак самог друштва. Дејл се пита: да ли такво друштво уопште треба да постоји уколико не жели да зна истину?³⁶ Највећи проблем у вези са горенаведеним аргументом је тај што власти забрањују информације које штете њиховим индивидуалним интересима, а не темељима самог друштва.

Вратимо се на морално неоправдану цензуру. У случајевима када се штите лични интереси државника, власника компанија, политичких партија, и уопште свих органа власти, цензура је морално неоправдана. Тада нема слободне штампе, новинари не раде слободно и грађани нису истинито обавештени. У либералним друштвима но-

³⁵ Жакет Д., *Новинарска етика: Морална одговорност у медијима*, Службени гласник, Београд, 2007, 204.

³⁶ Ибид., стр. 201.

винари који подлежу разним притисцима да би извршили цензуру бивају кажњени и казне су прописане разним новинарским кодексима и статутима. Као представници народа новинарима је задатак да што истинитије обавештавају јавност, при том поштујући новинарске кодексе и грађанске законе.

Наредним питањем бисмо привели крају наше истраживање. Покушаћемо да одговоримо на питање да ли постоји цензура која није супротстављена етичким кодексима? Одговор на ово питање ћемо дати истражујући *Декларацију о принципима понашања новинара, Етички кодекс Друштва професионалних новинара и Етички кодекс новинарских уредника*. (Деј, 2007, 387-405.)

Цензура се противи тачки 9 *Декларације о принципима понашања* која гласи:

9. Новинари вредни тог имена сматраће својом дужношћу поштовање наведених принципа. У оквиру општих закона сваке државе, новинари ће у професионалним стварима признавати надлежност само својих колега, искључујући сваки вид уплитања власти или било кога другог.³⁷

У Етичком кодексу *Друштва професионалних новинара* посебно место припада питању независности. У вези са тим постоји низ савета, али пре свега је наведено да: "Новинари не треба да служе било којим интересима осим праву јавности да буде обавештена."³⁸ У *Етичком кодексу Удружења новинарских уредника*, у делу кодекса под насловом *Одговорност* пише: "Добре новине су непристрасне, тачне, часне, одговорне, независне и пристојне."³⁹

Било је речи о томе да новинар при писању информација треба да буде непристрасан. Ова максима би требало да се лако испоштује, знајући да последњих деценија има све више новинара са високим школама и факултетима, и факултет постаје чак императив, не само предност. Новине извештавају часно уколико су конструктиван критичар свих сегмената друштва. Оне треба да обавештавају о злоделима, злоупотреби моћи, било јавне, било приватне. Такође, новине треба да се боре за то да активности оних на власти буду јавно доступне, захтевајући отвореност седница и доступност докумената. Новине треба да се односе часно према читаоцима и новинарима. Оне треба да испуњавају своја обећања. Новине не смеју да плагирају текстове или слике.⁴⁰

Вести треба да буду пристојне. Када говоримо о новинарству у доба Златне грознице, када су се писале вести живог и бритког сти-

³⁷ Ибид., 396.

³⁸ Ибид., 391.

³⁹ Ибид., 397.

⁴⁰ Ибид., 399.

ла, кратких речи и реченица, Гоцини наводи следећи цитат из америчког часописа Трибуне, где спомиње пристojност вести: "Индекс забрањених речи веома је дуг" – пише Џулијус Чемберс, тадашњи уредник листа Трибуне, "а њихово погрешно коришћење, када би промицало оштром оку коректора и одлазило у штамп, кажњавано је одузимањем седмичне плате или отказом. Био је то строг систем, строго наметнут" (Чамберс, 1921. 7).⁴¹

У кодексима се може наћи став да новинар има обавезу према јавности, и само према јавности. Затим, о томе да новинари не треба да приме новац или било какву материјалну вредност од извора вести или других особа изван професије. Новинаре треба подстицати да учествују у животу локалне заједнице, у мери која не доводи до интересних сукоба. За учествовање новинара у локалном животу заједнице настаје термин "*public journalism*" или „јавно новинарство“. Оно се јавило 1990. и још увек постоји. Мерил и Денет и у вези овог феномена имају супротна мишљења. Џон Мерил сматра да јавно новинарство треба да постоји, да новинар треба бити укључен у живот своје заједнице. Пре свега је битна интеракција новинар-грађанин о чему је било речи горе (ради познавања потребе грађана зарад бољих вести). Денис каже да је то недопустиво, и да новинарство губи своју суштину. Рад за особе или институције о којима новине пишу треба избегавати. Следећи цитат би могао бити занимљив а тиче се мотива: "Чланке не треба писати ни уређивати првенствено ради добијања награда и признања. Треба избегавати надметања новинара и награде које би евентуално утицале на новине или новинарску професију."⁴²

У цитатима горенаведеним, нигде не видимо морално оправдање цензуре. Баш напротив, видимо јасан став против спољашње цензуре. Сасвим је разумљиво да кодекс дужност ставља изнад свега. Сада можемо рећи: "Држава ставља на прво место безбедност државе." Сваком би требало да је његова дужност највиша, судећи по егоистичној природи човека. Међутим, у новинарству долази до сукоба са државним интересима и до потребе за неком врстом компромиса. Могуће је да постоји решење, које би искључило интервенцију државе али не и поштовање обавеза према држави, где би интервенисао уредник, и у случају информација које су војне тајне предложио одлагање информације. Одлагање представља делимичну цензуру. Одлагање значи да се информација не објављује у опасним ситуацијама (у случају када постоји опасност од непријатеља, нпр. у ванредним ситуацијама, у току рата.) Исказано метафорично, тада већи

⁴¹ Гоцини Ђ., *Историја новинарства*, Клио, Београд, 2001, 236.

⁴² Жакет Д., *Новинарска етика: Морална одговорност у медијима*, Службени гласник, Београд, 2007, 399.

таласи прекривају мање. Треба сачекати да бура прође, и да поново испливају мањи таласи. Одлагање објављивања вести се не може наћи у кодексима као принцип по коме новинар у неким ситуацијама може поступати. У случају дечије порнографије и неприказивања исте, што је Жакет узео као пример цензуре, сматраћемо да није ништа спорно и да је у складу са етичким кодексом: "Да буду изузетно пажљиви када је реч о деци и да њихову приватност штите више но приватност старијих".⁴³ Мој став је да унутрашња цензура може бити морално оправдана у складу са Етичким кодексом и кодексом професионалног понашања Удружења уредника радио-телевизијских вести: "Да одреде садржај вести на основу уредничког суда, а не под спољашњим утицајем."⁴⁴ Било који вид интервенције са стране, био би непоштовање етичког кодекса новинара а самим тим и слободе штампе, и због тога спољашна цензура није део слободног новинарства и новинарског етичког кодекса. Међу филозофима можемо наћи оне који се противе постојању кодекса, нпр. Џон Мерил. Он кодексе сматра обликом аутоцензуре, одустајањем од независности и аутономије неопходних у слободном и чврстом предузећу за комуникације. Такође, противници кодекса су мишљења да су они доста уопштени, и да нису у стању да се суоче са финесама етичких спорова.⁴⁵ Ипак, кодекси се сматрају, каже Деј, покушајем да се препознају суштинске вредности и принципи које медији заступају. Они успостављају подлогу на којој новинари и уредници могу да стоје, и функцију односа са јавношћу, преко које јавност може знати значај кодекса за медије.

Литература

- Бал, *Моћ медија*, Клио, Београд, 1997.
- Бјелица М. & Јевтовић З., *Историја новинарства*, Мегатренд универзитет примењених наука, Београд, 2006.
- Бјелица М. & Јевтовић З., "Припрема текста за медије" у: *Новинарство у теорији и пракси*, СА-МИ Графика, Београд, 2005.
- Блекбурн С., *Оксфордски филозофски речник*, Светови, Нови Сад, 1991.
- Деј Л. А., *Етика у медијима: примери и контроверзе*, Медија центар, Београд, 2004.
- Гоцини Ђовани, *Историја новинарства*, Клио, Београд, 2001.
- Dennis E. Everette, Dzon C. Meril, *Media debates: Great Issues for the Digital Age*, Thomson & Vadsforth 2006.
- Жакет Д., *Новинарска етика: морална одговорност у медијима*, Службени гласник, Београд, 2007.

⁴³ Ибид., 402.

⁴⁴ Ибид., 404.

⁴⁵ Деј Л. А., *Етика у медијима: примери и контроверзе*, Медија центар Београд, 2004, 67.

- Жакет Д., "Етички кодекс Друштва професионалних новинара" у: *Новинарска етика: морална одговорност у медијима*, Службени гласник, Београд, 2007.
- Жакет Д., "Етички кодекс Удружења новинарских уредника" у: *Новинарска етика: морална одговорност у медијима*, Службени гласник, Београд, 2007.
- Жакет Д., "Етички кодекс и кодекс професионалног понашања Удружења уредника радио-телевизијских вести" у: *Новинарска етика: морална одговорност у медијима*, Службени гласник, Београд, 2007.
- Корни Д., *Етика информисања*, Клио, Београд, 1999.
- Мил Џ. С., *О слободи*, Досије, Београд, 1999.
- Милтон Џ., *Ареопагитика*, Филип Вишњић, Београд, 1990.
- Перовић М., *Етика*, Матица српска, Нови Сад, 2001.
- Patterson Philip & Lee Wilkins, *Media Ethics*, Brown&Benchmark, Madison, Wisconsin, 1994.
- Ролс Џ., *Теорија правде*, ЈП Службени лист СРЈ, Београд, ЦИО Подгорица, 1998.
- Устав Републике Србије*, Sowtware& Communications, Београд, 2006.

Ivana Stojanović, Niš

WHEN CAN CENSORSHIP BE JUSTIFIED?

Summary

News control can be classified into internal and external control, or internal and external censorship. The position we shall defend in this paper is that internal censorship (conducted by media officials – journalists, editors-censors, the media organization itself) may be justified if it is partial and conducted in certain specific conditions.

Every journalist has moral and legal commitments, according to which he or she should carry out his or her professional duty – truthful reporting. However, a journalist may face a dilemma if there is a simultaneous work of a number of moral commitments. The journalist will decide among the numerous moral commitments on priority basis. The issue in question here is partial censorship.

Arguments against the moral justification of censorship have to do with the influence of the state on the information process. Interference of any other external authority (once the church and today the state) means that free journalism is hampered. The problem lies in the fact that local authorities have worked for their personal benefit, and not for the benefit of the public that journalism should serve. Our opinion is that there is always the danger of state control, indirectly, through advertising in films, broadcasts.... And directly, through commercials, advertisements... The good side of state participation in the media is the state's financial assistance. However, this is not harmless, either, especially if the state interferes with the substance of news.

Key Words: Internal and External Control, Priority-Based Decision Making, Partial Censorship, Responsibility Of Journalists and the Media